

*Hüseynov Novruz Həsən oğlu, doktorant,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Ünvan: İstiqlaliyyət küç. 6, AZ1001, Bakı, Azərbaycan;
Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi
Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun
Xüsusi Şərtlərlə Təyinat İdarəsi, məsləhətçi,
Ünvan: H.Əliyev prospekti 55, AZ 3000, İmişli şəhəri, Azərbaycan,
E-mail: novruz_huseynov_92@mail.ru,
© Hüseynov N.H., 2020*

UOT 369.04
JEL G52, J65

SOSIAL SIĞORTA DAXİLOLMALARININ UÇOTU VƏ ONLARIN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi sosial sığorta gəlirlərinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının büdcəsinə cəmləşməsinin təhlilindən ibarətdir. Bu təhlillər nəticəsində sosial sığorta gəlirlərinin artırılması yolları müəyyənləşdirilir. Sosial sığorta gəlirlərindəki artımlar dövlət büdcəsindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının büdcəsinə ayırmaların həcmnin azalmasına səbəb olur. Bu isə dövlət büdcəsinin xərclərinin daha səmərəli planlaşdırılmasına və məqsədə-uyğun istifadəsinə şərait yaradır.

Tədqiqatın metodologiyası sistemli və müqayisəli təhlildən, daxilolmalardan istifadənin səmərəliliyinə innovativ idarəetmə mexanizmlərini tətbiq etməklə və statistik təhlillər aparmaqla reallaşdırılan metodoloji yanaşmalardan və müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərlərindəki baxışlardan ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqat prosesində göstərilən məsələlərin daha dərinlən öyrənməkdə, statistik göstəricilərin ən kiçik komponentinə görə araşdırılmasında və müxtəlif tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri - sosial sığorta daxilolmalarının artırılması istiqamətində əsas məsələlərdən birinin qeyri-formal məşğulluqla mübarizə aparılması göstərilmişdir. Bunun da nəticəsində həm dövlət büdcəsinə daxilolmaların həm də sosial sığorta daxilolmalarının artımına şərait yaranacaqdır. Gəlirlərdəki bu artımlar ölkənin sosial, mədəni, iqtisadi, siyasi və digər sahələrindəki inkişafına öz zəruri töhfəsini verəcəkdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - tədqiqatda sosial sığorta gəlirlərinə dair müasir baxışlar formalaşdırılmış, müxtəlif alimlərin elmi əsərlərindən və qanunlardan bəhrələnməklə, həmin məsələlər üzrə əsaslandırılmış mexanizmlər müəyyənləşdirilmiş və bunlara dair metodoloji üsullar verilmişdir. Sosial sığorta daxilolmalarının artırılması üçün daha səmərəli statistik təhlillərin gücləndirilməsinin vacibliyi və işsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm işlər görülməsi bildirilmişdir.

Açar sözlər: sosial sığorta, büdcədən kənar fond, gəlir, məşğulluq, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, qeyri-formal məşğulluq.

GİRİŞ

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında gedən bütün sahələrdəki köklü dəyişikliklər və uzunmüddətli inkişafa hesablanan islahatlar özünü sığorta sahəsində də göstərməkdədir. Belə ki, sığorta sahəsində reallaşdırılan yeni islahatların əsas məqsədi və hədəfləri, bütün məsələlərdən əvvəl milli sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və onun dünyanın müasir sığorta-maliyyə sisteminin qabaqcıl üzvlərindən birinə çevrilməsindən ibarətdir.

Dünya səviyyəsində iqtisadi və sosial cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə sosial sığorta gəlirləri və yaxud digər gəlirlər əsasında formalaşan sığorta xidmətləri geniş yayılmışdır. Xüsusi ilə inkişaf etmiş qərb dövlətlərinin uzun illərə əsaslanan təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi və sosial həyatda bütün təsərrüfat subyektlərinin istehsal və xidmətlərinin istənilən mərhələsi məhz sığorta münasibətləri ilə müşayiət olunur. Belə ki, bu ölkələrin bütün növ təsərrüfat subyektləri öz əmlak və sağlamlığını, bir sözlə, malik olduqları nə varsa, hamısını sığortanın bir çox növləri üzrə bütün risklərdən sığorta etdirirlər. Bununla da həmin təsərrüfat subyektləri əvvəlcədən müəyyən edilmiş vəsaiti ödəməklə öz əmlakını və sağlamlığını baş vermiş hadisə və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş zərəri aradan qaldırmaq üçün heç bir əlavə xərc ödəmədən sığorta şirkətlərinin ödədikləri vəsaitlər hesabına tez bir zamanda bərpa edərək hadisədən əvvəlki vəziyyətinə qaytarır. Yəni həmin şəxs heç bir çətinliyə düşmür və öz fəaliyyətini bərpadan sonra əvvəlki kimi davam etdirir.

İqtisadi sistemin zəruri halqalarından biri olan sığortanın məzmunu özünü funksiyalarında əyani şəkildə əks etdirir. Bu funksiyalara aşağıdakılar aid edilir:

- risklilik;
- xəbərdaredici;
- yığım;
- nəzarət.

İqtisadi sistemin mühüm elementlərindən biri olan sığorta reallıqda özünü sığorta fondunun yaradılması və həmin fondun vəsaitlərindən istifadə olunması metodologiyasında göstərir. Belə ki, bu metodologiyalardan ən geniş yayılmış forma sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsində əsas üsullardan biri olan sığorta fondlarının qanunvericilik qaydasında ölkənin milli gəlirlərindən və digər gəlirlərdən ayrılmalara hesabına yaradılmasıdır (3). Bu fondlar dolayısı ilə mərkəzləşdirilmiş və mərkəzləşdirilməmiş fondlar formasında özünü göstərir.

Mərkəzləşdirilməmiş fondların gəlirləri və ehtiyatları maddi istehsal sahəsində, ilk növbədə isə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən birliklərdə və müəssisələrdə təşkil edilir ki, bundan da məqsəd nisbətən kiçik həcmli yerli səviyyədə olan maddi zərər və ziyanların ödənilməsidir.

Mərkəzləşdirilmiş fondlar bilavasitə milli gəlirdən və milli sərvətdən müəyyən maliyyə ehtiyatları fonduna, o cümlədən sığorta fonduna vəsaitlərin ayrılması yolu ilə formalaşır. Məhz bunun sayəsində isə dövlət büdcəsindən maliyyələşən ehtiyat fondları və qızıl valyuta ehtiyatları formalaşdırılır. Bu fondları başqa sözlə desək, büdcədən kənar fondlar kimidə xarakterizə etmək olar.

Tədqiqatın əsas məzmunu

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda göstəriləndiyi kimi büdcədən kənar dövlət fondları qanunvericilik normativ-hüquqi aktlarına uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qismində təsis edilmiş və dövlət büdcəsindən kənar müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli dövlət maliyyə fondudur. Başqa sözlə, büdcədən kənar dövlət fondları Dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələbatlarının ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır. Həmin fondlar bir növ ayrı-ayrı sosial, iqtisadi, kredit, sənaye və s. problemlərin həlli məqsədilə yaradılır. Ona görə də büdcədən kənar fondlarda toplanan vəsaitlər məqsədli xarakter daşıyır. Bu fondlar dövlət büdcəsi ilə müqayisədə avtonom (muxtər), yəni azad formaya malikdir və deyildiyi kimi müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Lakin, büdcədən kənar fondların müstəqil formalaşdırılması zəruri hallarda onların dövlət büdcəsində birləşməsinə istisna etmir. Ölkəmizdə ən böyük məqsədli büdcədən kənar sosial fond, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondudur.

Nazirlik yanında Dövlət Sosial müdafiə Fondu - məcburi dövlət sosial sığortası, əhalinin əmək pensiyaları, sosial müavinətlər, təqaüdlər, kompensasiyalar və sosial yardımlarla təmin edilməsi, ahılların, əlilliyi olan şəxslərin və 18 yaşdan aşağı olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial reabilitasiyası, ağır sosial şəraitində olan şəxslərə sosial xidmət sahəsində tədbirləri həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır.

Sosial sığorta münasibətləri əsasən iki formada həyata keçirilir (4):

- məcburi;
- könüllü.

Məcburi sığorta dövlətin müvafiq qanun və qərarlarına uyğun olaraq həyata keçirilməklə cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin müəyyən miqdarda vəsaitin gələcəkdə sığorta hadisəsi baş verdikdə onlara qaytarılması şərti ilə ödədikləri sosial sığorta haqlarıdır. Könüllü sığorta isə adından da göründüyü kimi onun ödənilməsi könüllü xarakter daşıyır, amma buna baxmayaraq ödənildikdə, sığorta hadisəsi baş verdikdə sahibinə bu və ya başqa formada maddi dəstək kimi özünü göstərir.

Sığorta edənə sığorta olunan arasındakı münasibət sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə meydana gəlir. Sosial sığorta hadisəsi dedikdə, elə hal başa düşülür ki, həmin vaxt sığorta olunanın sığorta edən təşkilatdan sığorta ödəməsi almaq hüququ yaranır.

Sosial sığorta hadisəsinin tərkib elementləri özünü aşağıda qeyd edilən formalarda göstərir:

- əmək pensiyası yaşına çatmaq;
- əlil və ya 18 yaşınadək sağlamlıq imkanları *məhdud olan şəxs* olmaq;
- ailə başçısını itirmək;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi (qanunvericiliklə müəyyən olunmuş dövr üçün);
- hamiləlik və doğum;
- uşağın anadan olması;
- uşağa qulluq;
- ölüm;
- sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti.

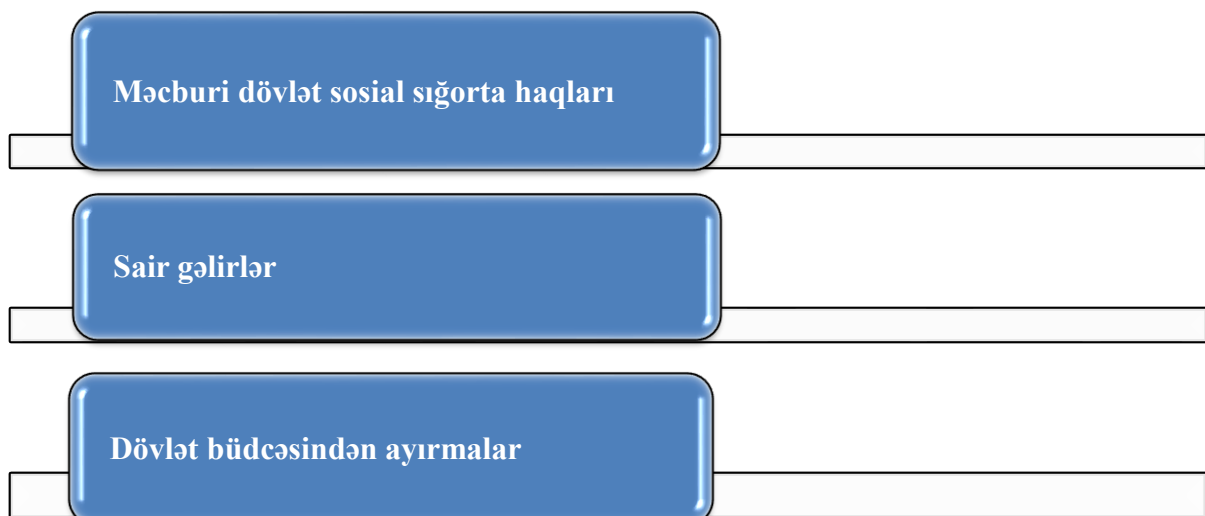
Beləliklə, yuxarıda sadalanan sosial sığorta hadisələrindən hər hansı biri baş verdikdə dövlətin sosial sığorta təşkilatlarından və yaxud özəl sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta olu-

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

nanlara sığorta ödəmələri həyata keçirilir. Bütün bu məsələlər isə 18 fevral 1997-ci il tarixində təsdiq olunmuş “Sosial Sığorta Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq tənzimlənir. Qəbul edilmiş bu Qanun Azərbaycanda ilk dəfə olaraq sosial sığorta sferasında münasibətləri tənzimləyən, sosial sığortanın hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirən bir normativ-hüquqi akt kimi dəyərləndirilir. Qanunda sosial sığortanın forma və prinsipləri, sosial sığortanın iştirakçıları olan sığortaçı, sığortaedən və sığortaolunan şəxslərin hüquqları və qanunla müəyyən edilmiş vəzifələri, sosial sığorta hadisələri, sosial sığorta ödəmələri növləri müəyyən olundu. Ölkəmizdə sosial sığortanın aşağıdakı prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir:

- sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- sosial sığortanın ümumiliyi;
- sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi bütün hallarda təminat verməsi;
- sosial sığorta iştirakçılarının hüquq bərabərliyi;
- dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması [3].

Ölkəmizdə sosial sığorta ayırmalarına, sosial sığorta haqlarının hesablanmasına və ödənilməsinə nəzarət, məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə hesabatın vaxtında təqdim edilməməsinə, hesablanmış məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının azaldılmasına və ya yayındırılmasına görə maliyyə sanksiyalarının tətbiqi, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı üzrə yaranmış borcların alınması, məcburi dövlət sosial sığorta haqqının vaxtında ödənilməməsinə görə faizlərin hesablanması və artıq ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqqının qaytarılması Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergilər üzrə qeyd edilmiş formada həyata keçirilir. Toplanmış vəsaitlər isə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsində cəmləşir. Nazirlik isə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 38.1-ci “Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır” maddəsini rəhbər tutaraq bu vəsaitlərdən sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə və yaxud sosial cəhətdən həssas olan əhali qrupunun, o cümlədən aztəminatlı ailələrin sosial güzəranını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə onlara birdəfəlik, müəyyən müddətə və ya ömürlük müavinətlər və digər sosial ödəmələr təyin edir. Nazirlik yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsinə vəsaitlər yəni sosial sığorta daxilolmaları əsasən aşağıdakı istiqamətlərdən toplanır:

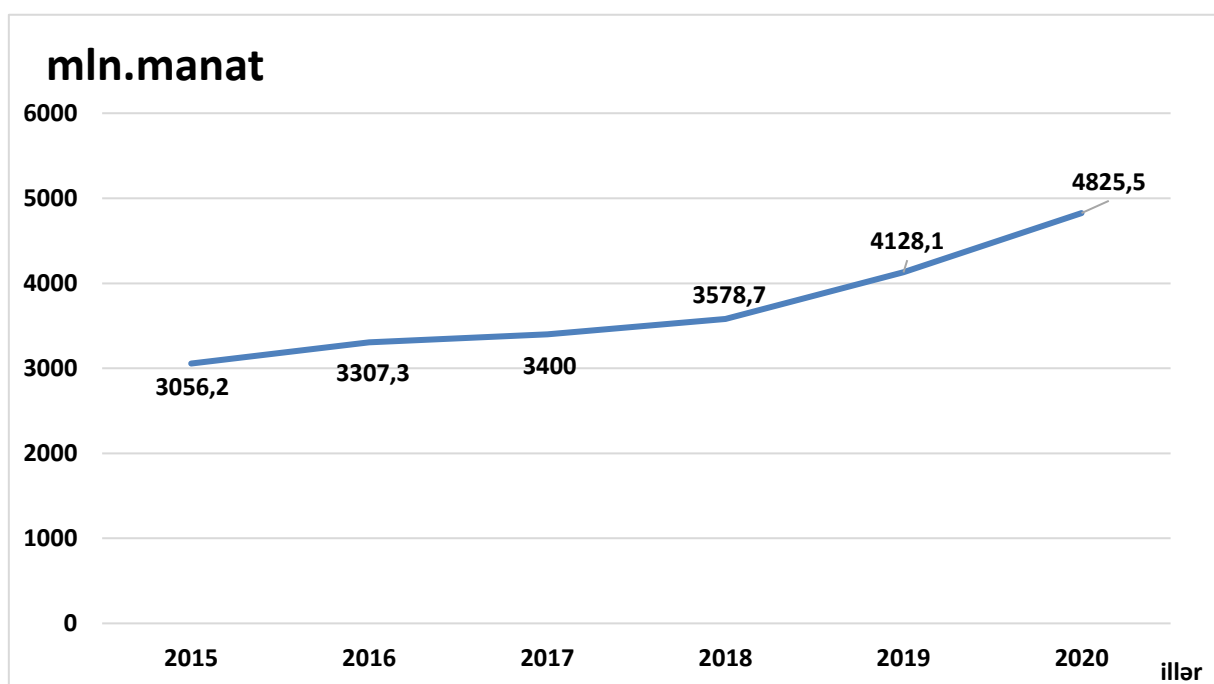
Şəkil 1: Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsinin formalaşması mənbələri.

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

Nazirlik yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun illər üzrə sosial sığorta daxilolmalarının statistik təhlilini apardıqda görürük ki, hər il daxilolmalarda nəzərə çarpacaq dərəcədə artımlar mövcuddur. Xüsusi ilə bu daxilolmalarda məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ümumi həcmnin artdığı görünür. Belə ki, 2015-ci ildə Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 3056.2 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 1950.2 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 6063.8 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1100.0 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşmışdır. 2016-cı ildə Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 3307.3 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 2054.9 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 6370.0 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1246.0 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşmışdır. 2017-ci il üçün Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 3400.0 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 2125,0 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 5000.0 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1270.0 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşmışdır. 2018-ci il üçün Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 3578.7 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 2273.2 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 5500.0 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1300.0 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşmışdır. 2019-cu il üçün Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 4128.1 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 2769.3 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 6000.0 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1352.7 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşmışdır. 2020-ci il üçün isə Nazirlik yanında DSMF-nun ümumi daxilolması 4825.5 mln. manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bunun da 3392.5 mln. manatı məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına, 6000.0 min. manatı sair gəlirlər hesabına və 1426.9 mln. manatı isə dövlət büdcəsindən ayırmalar hesabına formalaşacağı proqnozlaşdırılmışdır.

Qrafik 1.

**Nazirlik yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2015-2020-ci illər üzrə
büdcəsinin dinamikası**

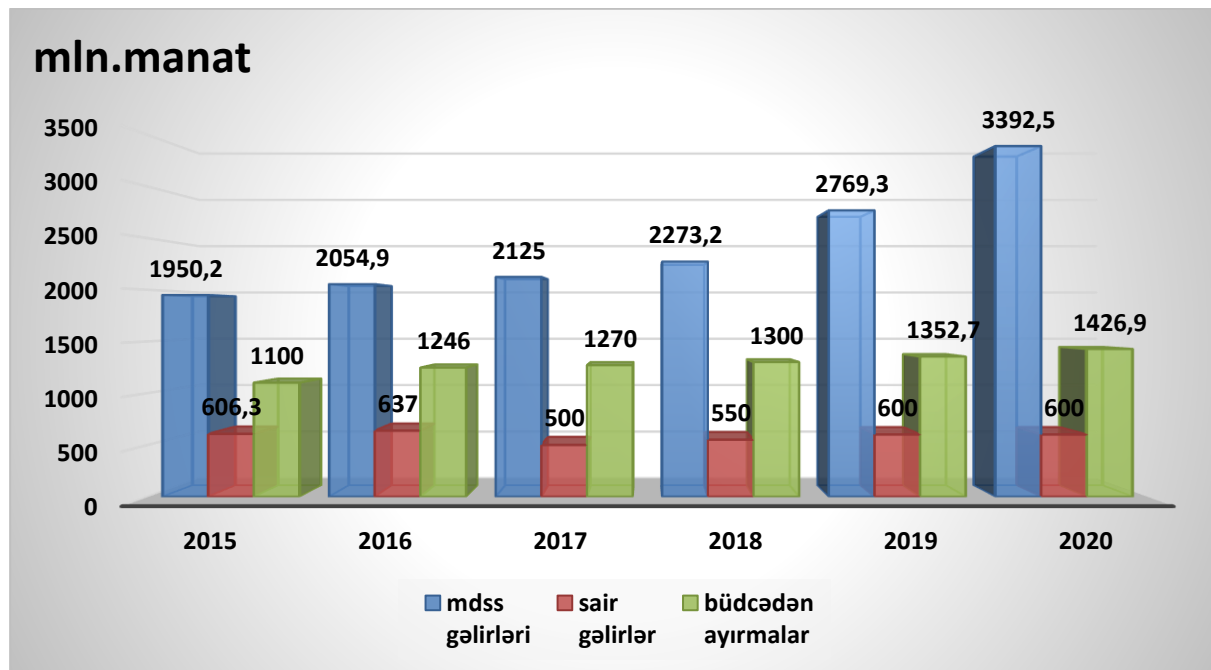

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

Qrafik 1-dən də göründüyü kimi, hər il Fondun büdcəsi artım tempi ilə inkişaf edir. Belə ki, 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ümumi büdcədə 8% (faiz), 2016-cı illə müqayisədə 2017-ci ildə 2.8% (faiz), 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 5.2% (faiz), 2018-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə 15.3% (faiz) artım tempi müşahidə olunmuşdur. 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə 16.8% (faiz) artım tempi proqnozlaşdırılır.

Qeyd olunan dövrlərdə Fondun ümumi büdcəsinin tərkibinə nəzər saldıqda görürük ki, (Qrafik 1-dən də göründüyü kimi) hər il Fondun büdcəsi artım tempi ilə inkişaf edir. Belə ki, 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə ümumi büdcədə 8% (faiz), 2016-cı illə müqayisədə 2017-ci ildə 2.8% (faiz), 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 5.2% (faiz), 2018-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə 15.3% (faiz) artım tempi müşahidə olunmuşdur. 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə 16.8% (faiz) artım tempi proqnozlaşdırılır.

Qeyd olunan dövrlərdə Fondun ümumi büdcəsinin tərkibinə nəzər saldıqda görürük ki, burada məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından daxilolmalar Fondun büdcəsinin əsas hissəsini təşkil edir. Bu da öz növbəsində müəyyən olunmuş məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının daha yüksək səviyyədə toplanması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi, vətəndaşların pensiya ilə təminatı üzrə maliyyə dayanıqlılığının güclü şəkildə artırılması, sığorta prinsiplərinin möhkəmləndirilməsi və müəyyən olunan pensiya hüquqları ilə toplanan məcburi dövlət sosial sığorta haqları arasında balanslaşdırma mexanizminin tətbiqi üçün təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar maliyyə təminatı yaratmaq da, ölkənin ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqnozuna uyğun olaraq, maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün büdcə-vergi siyasəti çərçivəsində reallaşdırılmalı tədbirlər kimi nəzərdə tutulmuşdur. (5). Növbəti cədvəldə 2015-2020-ci illər üzrə fondun büdcəsinin tərkibində məcburi dövlət sosial sığorta haqları, sair gəlirlər və büdcədən ayırmalar hesabına daxil olan vəsaitlərin dinamikasına baxaq:

**Şəkil 2. Fondun büdcəsinin daxilolmalarının tərkibinin
2015-2020-ci illər üzrə təhlili.**

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

Şəkil 2-dən də göründüyü kimi, hər il Fondun gəlirlərində sosial sığorta gəlirlərinin nəzərə çarpacaq dərəcədə artımı müşahidə olunur. Bundan başqa sosial sığorta gəlirlərinin artım dinamikasına fondun ümumi büdcəsində xüsusi çəkisinə baxdıqda görürük ki, 2015-ci ildə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisi 63,8% (faiz), 2016-cı ildə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisi 62,1% (faiz), 2017-ci ildə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisi 62,5% (faiz), 2018-ci ildə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisi 63,5% (faiz), 2019-cu ildə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisi 67% (faiz) olmuşdur. 2020-ci ildə isə fondun ümumi büdcəsində sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsaitlərin xüsusi çəkisinin 70,3% (faiz) olacağı proqnozlaşdırılır. Bütün bu qeyd edilən müsbət dinamika yeni illər üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına daxil olan vəsaitlərin artımı sosial sığorta sahəsində aparılmış islahatların nəticəsidir. Xüsusi ilə əhalinin daha səmərəli şəkildə məşğulluqla təminatı imkanlarının artırılması və bu məsələyə dövlətin hər tərəfli dəstək göstərməsi sosial sığorta gəlirlərinin artımına təsir edən əsas amil kimi qiymətləndirilməlidir. Bütün dünya dövlətlərində məşğulluğun təmin olunması və inkişaf etdirilməsi dövlətin siyasətinin əsas elementlərindən biri olmaqla, insanların sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasında və dövlət nəfinə vergi və sosial sığorta daxil olmalarının artırılmasında mühüm baza rolunu oynayır. Belə ki, məşğulluq, tək-cə hazırda işləyən insanların deyil, eyni zamanda əvvəlki dövrlərdə işləyərək müəyyən olunmuş nisbətdə sığorta haqlarını ödəyənlərin də bu əsasda pensiyaya çıxdıqdan sonra pensiya təminatında müsbət rol oynayır.

Vətəndaşların effektiv məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi, qeyri-formal məşğulluqla mübarizə aparılması, Prezident İlham Əliyevin sosial iqtisadi siyasətinin əsas elementlərindən biridir. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanda hər il əvvəlki ilə nisbətdə daha çox yeni iş yerlərinin yaradılması daimi xarakter almışdır, 2003-2019-cu illərdə ölkəmizdə fəaliyyətə başlayan müəssisələrdə yeni açılan iş yerlərinin sayı iki milyondan çox olmuşdur ki, bunun da 74 % (faizi) daimi iş yerləridir. Ölkənin demoqrafik inkişaf perspektivlərinə, ölkənin iqtisadi inkişafına əsaslanan “2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” effektiv məşğulluğun təmin edilməsinə yönəldilmiş uzunmüddətli dövlət məşğulluq siyasətini müəyyən edir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidmətinin aktiv məşğulluq tədbirləri əhalinin səmərəli məşğulluğunun təminatında önəmli rol oynayır. Eyni zamanda, aztəminatlı ailələrin özünüməşğulluq formasında kiçik sahibkarlığa çıxışına imkan yaradan özünüməşğulluq proqramının, işsiz və işaxtaranların əmək müqaviləsi əsasında ödənişli ictimai işlərlə təminatına şərait yaratmış "İşsiz DOSTu" proqramının əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək olar. Hansı ki, cari ildə Prezident İlham Əliyevin tapşırığına uyğun olaraq əmək müqaviləsi əsasında ödənişli ictimai iş yerlərinin sayı 37 mindən 90 minə çatdırılması hədəflənib və artıq bağlanmış əmək müqavilələri əsasında yaradılmış ödənişli ictimai iş yerlərinin sayı 50 minə çatdırılıb. Bütün bu sadalananlar ümumilikdə həm əhalinin işlə təminatında və eyni zamanda onların gələcək də sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

dövlətdən bu və ya digər formada ödədikləri sosial sığorta haqlarına uyğun yardımlar almağa şərait yaradır.

Bundan başqa vergi və sosial sığorta daxilolmalarının artırılmasında qeyri-formal məşğulluqla mübarizə də mühüm yer tutur.

Qeyri formal məşğulluq – “Məşğulluq haqqında” Qanuna görə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq əmək müqaviləsi (kontrakt) və ya Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq mülki hüquqi müqavilə bağlanılmadan müəyyən fəaliyyətin yerinə yetirilməsi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin və mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqdan istifadənin rəsmiləşdirilmədən həyata keçirilməsi, eləcə də “Ailə kəndli təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq yerli özünüidarəetmə orqanlarında uçota durmadan ailə kəndli təsərrüfatının təşkili nəticəsində qazanc (gəlir) əldə edilməsidir.

Qeyri-formal məşğulluq daha çox özünü qeyri-dövlət sektorunda, xüsusilə də, tikinti və xidmət sektorunda göstərir. Bu, bütün dünya ölkələri üçün xarakterikdir. Dünya Bankının hesablamalarına görə dünyada pərakəndə satış, tikinti və bu kimi bəzi sahələrdə məşğul olanların 80 faizini qeyri-leqal fəaliyyət göstərənlər təşkil edir. Ümumiyyətlə, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının araşdırmalarına görə dünyada 1 milyard 800 milyondan artıq insan qeyri-formal əmək bazarının iştirakçısıdır. Qeyri-formal məşğulluğun 93 faizi inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür. Qeyri-formal məşğulluq işçiləri əmək və sosial müdafiə hüquqlarından məhrum edir, bununla yanaşı, iqtisadiyyata, vergi və sosial sığorta daxilolmalarına ciddi ziyan vurur. Beləliklə, bütün bu qeyd edilən neqativlərin aradan qaldırılması üçün dövlətin bu sahədə qanunvericilik bazasını təkmilləşdirməsi və bu istiqamətdə normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi tələb olunurdu. Bu istiqamətdə qanunvericilik baxımından mühüm addım atıldı və yeni qəbul edilmiş “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa, qeyri-formal məşğulluq anlayışı, habelə qeyri-formal məşğulluqla bağlı V fəsil (“Qeyri-formal məşğulluq”) əlavə edildi.

Beləliklə, qeyd edilən bu məsələlər vergi və sosial sığorta daxilolmalarının artırılmasına xidmət edəcək, həm işəgötürənlə işçi arasında əmək qanunvericiliyinə uyğun münasibətləri təmin edəcək, həm də gələcəkdə vətəndaşların sosial müdafiəsinin güclənməsinə şərait yaradacaqdır.

NƏTİCƏ

Beləliklə, Azərbaycanda qeyri-formal məşğulluğa qarşı mübarizə sahəsində məsuliyyət tədbirləri ilə yanaşı, qeyri-formal məşğulluqdan formal məşğulluğa keçidi stimullaşdıran ciddi mexanizmlərdə formalaşdırılıb. Belə ki, 2018-ci ilin 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minən “İşsizlikdən sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun icrası ilə əlaqədar olaraq, **İşsizlikdən Sığorta Fondu** yaradılıb, bu da aktiv məşğulluq tədbirlərinin sayının artırılmasına, onu təsir dairəsinin daha da böyüməsinə imkan vermişdir. Bundan başqa, həm işçilərin həm də, işlə təmin edənlərin qanuni məşğulluğa həvəsini artırmaq məqsədi ilə 2019-cu il yanvarın 1-dən neft-qaz sahəsində fəaliyyəti olmayan və qeyri-dövlət sektoruna aid olan vergi ödəyicilərində işləyən fiziki şəxslər muzzdlu işdən aylıq gəlirləri 8000 manatadək olarsa, gəlir

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

vergisindən azad edilib, habelə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə ödəmələrlə bağlı maliyyə yükü işçilərlə işlə təmin edənlər arasında ən uyğun formada bölüşdürülüb. Həmçinin, özünüməşğul əhali kateqoriyasından olan bərbər, ofisiant, dərzi, çəkməçi, və digər fəaliyyət növləri ilə fərdi qaydada məşğul olan fiziki şəxslər üçün sabit vergi nəzərdə tutulub.

Bütün bunlarla yanaşı 25 fevral 2020-ci il tarixində ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən "Qeyri-formal məşğulluğa nəzarət" vahid elektron informasiya ehtiyatına integrasiyası tələb olunan informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının siyahısının təsdiq edilməsi haqqında Fərman imzalanmışdır. Bu isə öz növbəsində qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması istiqamətində reallaşdırılan kompleks tədbirlərin müasir texnologiyaların geniş tətbiqi şəraitində səmərəliliyinin artırılmasına və bu istiqamətdə daxilolmaların (vergi, sosial sığorta və s.) həcmnin yüksəldilməsinə xidmət edir. Məşğulluq sahəsində lazımı məlumatları özündə əks etdirən bu informasiya sistemləri və ehtiyatlarının "Qeyri-formal məşğulluğa nəzarət" vahid elektron informasiya ehtiyatına integrasiyası nəticəsində qeyri-formal məşğulluğun aşkar edilməsi imkanları, ümumən müasir texnologiyadan geniş istifadə şəraitində nəzarət tədbirlərinin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır. Belə ki, artıq iş yerinə getmədən və-təndəş-məmur təması minimuma endirilməklə, işəgötürən barədə müxtəlif dövlət qurumlarının elektron informasiya sistemlərindəki məlumatların yoxlanılması ilə, elektron audit vasitəsilə risk qruplarının müəyyən edilməsi mümkün olacaqdır.

Beləliklə, qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınmasına dair qoruyucu tədbirlərin görülməsi təmin olunacaq, bununla da həm vergi, həm də sosial sığorta haqlarının ödənilməsindən yayınmaların qarşısı alınacaq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. "Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu.
2. "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2016-cı il büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablaşma Palatasının Rəyi.
3. "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu.
4. "Sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999.
5. "Sığorta" Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.
6. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanun, 2007.
7. «Sənişinlərin icbari sığortası haqqında» Qanun.
8. «Tibbi sığorta haqqında» Qanun 1999.
9. Kərimov A. "Sığorta". Bakı, 2000.
10. Xankişiyev B., Abdullayev P.N., "Sığorta işi". Bakı, 2004.
11. Kərimov A.Ə. Sığorta (sığortaçının stolüstü kitabı). Bakı, 2000.

*Гусейнов Новруз Гасан оглы, докторант
Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Адрес: ул. Истиглалийат 6, AZ1001, Баку, Азербайджан;
Управление назначения при особых условиях
Государственного фонда социальной защиты
при Министерстве труда и социальной защиты населения
Азербайджанской Республики, консультант,
Адрес: пр. Г.Алиева 55, AZ 3000, г. Имишли, Азербайджан,
E-mail: novruz_huseynov_92@mail.ru
© Гусейнов Н. Г., 2020*

УЧЕТ ДОХОДОВ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ УВЕЛИЧЕНИЯ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - состоит из анализа концентрации доходов социального страхования в бюджете соответствующего органа исполнительной власти. В результате этого анализа были определены способы увеличения доходов социального страхования. Увеличение доходов социального страхования приводит к уменьшению отчислений из государственного бюджета в бюджет соответствующего органа исполнительной власти. Это создает условия для более эффективного планирования и эффективного использования расходов государственного бюджета.

Методология исследования - состоит из систематического и сравнительного анализа, методологических подходов к эффективности использования доходов с использованием инновационных механизмов управления и статистического анализа, а также мнений в научных трудах различных исследователей.

Практическая значимость исследования - может использоваться для углубленного изучения вопросов, поднятых в ходе исследования, для изучения статистики по наименьшему компоненту и для реализации различных мер.

Результаты исследования - одним из главных вопросов увеличения доходов от социального страхования является борьба с неформальной занятостью. В результате будут созданы условия для роста доходов государственного бюджета и доходов социального страхования. Это увеличение доходов внесет необходимый вклад в социальное, культурное, экономическое, политическое и иное развитие страны.

Оригинальность и научная новизна исследования - исследование формирует современные представления о доходах социального страхования, используя научные труды разных ученых, были определены существенные механизмы, а также были предоставлены методологические подходы по этим вопросам. Было отмечено, что важно усилить более эффективный статистический анализ для увеличения доходов социального страхования и проделать важную работу по ликвидации безработицы.

Ключевые слова: социальное страхование, внебюджетный фонд, доход, занятость, Государственный фонд социальной защиты, неформальная занятость.

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 15-25.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 15-25.

*Novruz Hasan Huseynov, Ph.D. student,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Address: 6, Istiglaliyyat Str., AZ1001, Baku, Azerbaijan;
Department of Appointment under special conditions of the
State Social Protection Fund under
the Ministry of Labor and Social Protection of the Population
of the Republic of Azerbaijan, consultant
Address: 55, H.Aliyev Ave., AZ 3000, Imishli, Azerbaijan,
E-mail: novruz_huseynov_92@mail.ru
© Huseynov N.H., 2020*

ACCOUNTING OF SOCIAL INSURANCE RECEIPTS AND DIRECTIONS OF THEIR INCREASE

A B S T R A C T

The purpose of the research - consists of an analysis of the concentration of social insurance revenues in the budget of the relevant executive authority. As a result of this analysis, ways to increase social insurance revenues are identified. The increase in social insurance revenues leads to a decrease in funds allocated from the state budget to the budget of the relevant executive authority. This creates the conditions for more efficient planning and efficient use of state budget expenditures.

The methodology of the research - consists of systematic and comparative analysis, methodological approaches to the effectiveness of the use of revenues through the application of innovative management mechanisms and statistical analysis, and views in the scientific works of various researchers.

The practical importance of the research – the results of the research can be used to study the issues raised during the work, to study the statistics for the smallest component and to implement various measures.

The results of the research - one of the key issues in increasing social insurance revenues is the fight against informal employment. As a result, conditions will be created for the increase of state budget revenues and social insurance revenues. This increase in income will make a necessary contribution to the social, cultural, economic, political and other development of the country.

The originality and scientific novelty of the research - the study forms modern views on social insurance revenues, using the scientific works of various scientists. Substantiated mechanisms on these issues have been identified and methodological approaches have been provided. It was noted that in order to increase social insurance revenues, it is important to strengthen more effective statistical analysis and do important work to eliminate unemployment.

Keywords: social insurance, extra-budgetary fund, revenue, employment, State Social Protection Fund, informal employment.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
09.01.2020
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
22.01.2020
Çapa qəbul olunmuşdur: 03.02.2020*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 09.01.2020
Отправлено на повторную
обработку: 22.01.2020
Принято к печати: 03.02.2020*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 09.01.2020
Send for reprocessing: 22.01.2020
Accepted for publication: 03.02.2020*